

Kirké

Karsai György

Karsai György (1953) egyetemi tanár (CEU, PTE, Université de Caen), a Pécsi Tudományegyetem Klasszika-filológia Szemináriumának vezetője. Érdeklődési területe az antik színház- és irodalomtörténet, a latin, az ógörög és szanszkrit nyelv. 1999-ben jelent meg *A Szép és a Szörnyeteg. Görög drámák értelmezései* című kötete (Osiris, Budapest).

Odüsszeusszal a kalandjai során kapcsolatba kerülő nőalakok között különleges helyet foglal el Kirké, a varázslónő. Mielőtt megvizsgálánk, hogy miből adódik Kirké sajátos szerepe Odüsszeusz életében, érdemes lesz kissé elidőznünk annál a jelenetnél, amely Odüsszeusz nála tett látogatását közvetlenül megelőzi.

I. A SIKERES HÓDÍTÁS RECEPTJE

*Szóltam és elmentem bárkámtól, mentem a víztől,
és hogy, a szent völgyet szelvén át, majdnem elértem
bűvöletesmégű (polüpharmakou) Kirké nagy háza ölébe,
szembekerült az aranyvesszős Hermész velem akkor,
ifju alakjában, mielőtt ama házhoz elértem;
pelyhedző állú, legszebbkoru szép fiatalként;
átkulcsolta kezem sebesen, szót szólva kimondta:
„Jaj, te szerencsétlen, hova még egyedül, hegyen-erdőn?
Azt se tudod, hol jársz. Kirkénél vannak a társak,
mint disznók, a zsufoltól zára mögé beszorítva.
Őket akarnád megszabadítani? Még te magad sem
térshaza, azt hiszem én, hanem ott senyvedsz velük együtt.
Csakhogy a bajból én kiragadlak, megszabadítalak.
Vedd e varázsfüvet (tode pharmakon eszthlon) át és evvel lépj be a házba,
ez veszedelmed napját elhárítja fejedről.
Kirké rettenetes cseleit tudodra adom most.
Készít majd kükeónt néked, de beléveti mérgét (pharmaka).
Meg nem bűvölhet mégsem, mert itt e varázsszer (pharmakon eszthlon),
mit tőlem kaptál, nem hagyja; de mondom a többit:
rögtön amint rádcsap hosszú vesszővel az úrnő,
éles kardod a combod mellől rántsd ki azonnal,
ronts neki Kirkének, minthogyha megölni akarnád.
Ő ettől megijed, s kér majd, hogy eredj vele háltni;
ekkor az istennő ágyától vissza ne húzódj,
így oldozza fel őket, s téged szívésen így lát;
mondasd el vele mégis a boldogok esküszavát, a
legfőbbet, hogy nem tervel már ellened új bajt,
hogy ha ruhád leveted, nehogy elvegye férfierődet.”
Így szólván, ideadta az Argoszölő a növényt (pharmakon) is;
földből tépte ki, és mindent jól megmagyarázott.
Éjszinü volt a gyökér és tejszinü volt a virága:
istenek úgy nevezik, hogy mólü; kiásni nehéz ezt
földi halandónak; de bizony mindent tud az isten.
Hermeiász ezután tovaszállt az olümposzi csúcsra,*

*át a sziget ligetén; s én mentem háza felé már
Kirkének; s háborgott közben a szívem erősen.*
(Odüsszeia X, 274–309.)

Odüsszeusz gyakran találkozik istenekkel, isteni lényekkel – elsősorban persze fő támaszával, Athénével. A Hermész-szel való találkozás egyik különleges eleme, hogy nem tudni: miért vált alakot az istenség? Ki előtt rejti igazi, isteni lényét? Odüsszeusz előtt biztosan nem, hiszen egyetlen pillanatra sem titkolja kilétét. Hermész szóhoz sem engedi jutni Odüsszeuszt, viszont hasznos, sőt: életmentő tanácsokkal látja el, legfőképpen pedig átnyújtja neki a Kirké rettenetes varázsát megtörni képes *ellenmérget* (X, 281–301.). Különös az is, hogy Hermész és Odüsszeusz között semmiféle párbeszéd nem alakul ki; az istenmegjelenéseknek ez a típusa ugyanis – hogy csak az isten szól, a földi halandó az *epiphaneia* passzív be- és elfogadója – tipikusan az istenek álombéli megjelenésének jellemzője az eposzban. Csak-hogy Odüsszeusz éppenhogy nem alszik, hanem elszántan, bátran tart Kirké háza felé – sőt: *már majdnem odaért* (275. sor) –, amikor elébe toppan az isten.

De az igazi furcsaságokra akkor bukkanunk, ha Hermész monológjának tartalmát vizsgáljuk. Legelőbb is (281–285.) elmondja azt, amit Odüsszeusz már régóta tud: társai Kirkénél vannak, a rettenetes mérgű (*polüpharmakon*) varázslónő disznókká bűvölte és az ólba zárta őket – ezt mondta el neki nemrég Eurülokhosz (234–240.). Ebből következően az isten azon figyelmeztetése is meglehetősen elkésettnek látszik, hogy *még te magad sem térsz haza, azt hiszem, hanem ott senyvedsz velük együtt*. Mi szükség van erre az ismétlésre? Ráadásul akkor, amikor Odüsszeusz már alig néhány lépésre jár Kirké *nagy házatól*.

Mondhatná bárki, hogy mindez csak az előkészítés, az Odüsszeusz számára igazán fontos momentum – az isteni tanács és segítség – csak most következik, azzal, hogy Hermész átadja neki a Kirké bájitalát hatástalanítani hivatott *ellenmérget*, s a követendő magatartásra is kitanítja. Rendben, akkor most vizsgáljuk meg a hermészi *deus ex machina* szavait és tetteit.

*Vedd e varázsfüvet át és evvel lépj be a házba,
ez veszedelmed napját elhárítja fejedről.
Kirké rettenetes cseleit tudodra adom most.
Készít majd kükeónt néked, de beléveti mérgét.
Meg nem bűvölhet mégsem, mivel itt e varázsszer,
mit tőlem kaptál, nem hagyja...*
(287–292.)

Az természetesen megintcsak semmiféle új információt nem tartalmaz, hogy Kirké kükeónba kevert méreggel szándékozik hatalmába keríteni Odüsszeuszt, hiszen ezt is tudja már hősrünk Eurülokhosz beszámolójából. Az viszont igazán fontos – mit fontos: döntő! – elem, hogy Hermész megvédi Odüsszeuszt, *ellenmérget* ad át neki. Ne feledjük, Odüsszeusz nem könyörgött isteni segítségért, hangsúlyo-

zattan egyedül indult a Kirkével megvívandó harcra. Kéretlenül jelent meg az isten, s ez szívet melengető tudat, annak bizonyítéka, hogy Odüsszeusz minden lépését az istenek óvó figyelme kíséri. Megnyugvással vesszük tudomásul, hogy itt a *jótekonny varázsszer* (*tode pharmakon eszthlon*), amely majd megakadályozza, hogy Kirké *mérge*, amelyet a *kükeónba* fog szórni (*baleei d'en pharmaka szító*, 290. sor), hasson. Ez jó hír. Kirké mérgezni akar, Hermész ellenmérge ezt kivédi. Csakhogy a történetekben Devecserinél oly szépen eligazító *varázsszer, mérge, ellenmérge, növény* szavak (sőt: szakszavak) – mint látható – egyugyanazon szót takarnak: *pharmakon*. Ugyanezt a szót használta már Eurülokhosz is, amikor leírta, mit kevert Kirké a társak italába: *pharmaka lügra* (236. sor), Devecserinél: *rettenetes csodaszereket*. Az, hogy a *pharmakon* akkor, amikor Kirké használja, *mérge*, amikor pedig Hermész és Odüsszeusz, *ellenmérge*, a fordítók majdhogynem természetes szövegértelmezése. Mi más is lehetne a *pharmakon*, ha nem *csodaszere*, gonosz varázslatot elhárítani hivatott *ellenmérge*. Logikus, a megértést segítő fordítás, s amennyire a fellapozott különböző nyelvű Odüsszeia-fordítások ezt tanúsítják, a homéroszi szóhasználat általánosan elfogadott értelmezése ez.

Csakhogy a görög szövegben mindenütt ugyanaz a szó áll: *pharmakon*. Éppen Devecseri Gábor tanított arra, ő maga pedig Marót Károlytól tanulta, hogy Homérosznál mekkora jelentősége van egy-egy, különböző kontextusokban előforduló szónak, kifejezésnek. Hogy nem véletlen, ha Homérosz ugyanazt a szót használja más és más szövegek környezetben. S hogy minden fordítás természetesen az eredeti szöveg értelmezése, ám éppen arra kell törekedni, hogy ez az értelmezés a homéroszi – és nem a mégoly avatott fordítói – szöveg lehető legtöbb jelentésrétegét bontsa ki. Az nyilvánvaló, hogy ha Homérosz valóban *ellenmérget*, vagy *növényt*, vagy *varázsszert* akart volna mondani, akkor a megfelelő görög szó szerepelne a szövegben, s nem a stilisztikailag is gyanús egyhangú-monoton *pharmakon*. Ha mégis minden lehető alkalommal ezzel az egyetlen szóval jelöli a két, homlokegyenest ellentétes hatású szert, annak talán oka, jelentősége van. S ha most kísérletet teszünk a *polüpharmakosz* (bűvöletesmérgű) Kirké *varázsszerének* (*pharmakon*) és Hermész *varázsszerének* (szintén *pharmakon*) vizsgálatára, egy filológiai-fordítói közhely korrigálására is vállalkozom.

Kirké *pharmakonjának* vizsgálatával gyorsan végezhetünk: az égvilágon semmit sem tudunk meg róla a szövegből. Miféle szer ez: valamilyen por? Vagy fű? Netán gyökér? Még felhasználására utaló igék sem igazítanak el: Eurülokhosz szerint *anemisze* („hozzákeverte”, 234. sor), Hermész szerint *enbaleei* („bele fogja vetni”, 290. sor), végül Odüsszeusz úgy meséli a történetet, hogy Kirké *enéke* („beletette”, 317. sor) a *pharmakont* italába. Ezen a nyomon tehát nem jutunk közelebb a meghatározáshoz, de az bizonyos, hogy itt mindenképpen valamilyen méregről, ha tetszik, varázsszerről van szó, amelynek hatása viszont

pontosan leírható: emlékezet- és egyéniségvesztéssel jár, örök időkre elváltoztatott (állati) külsővel kell élnie annak, aki fogyaszt belőle.

Hermész *pharmakon*járól jóval több információt kapunk. Egészen bizonyos, hogy *növény*, vagy legalábbis a hatószert egy növényből nyerhető, hiszen:

...ideadta az Argoszölő a növényt is;
földből tépte ki, és mindent jól megmagyarázott.
Éjszínű volt a gyökér és tejszínű a virága:
istenek úgy nevezik, hogy mólü; kiásni nehéz ezt
földi halandónak; de bizony mindent tud az isten.
(302–306.)

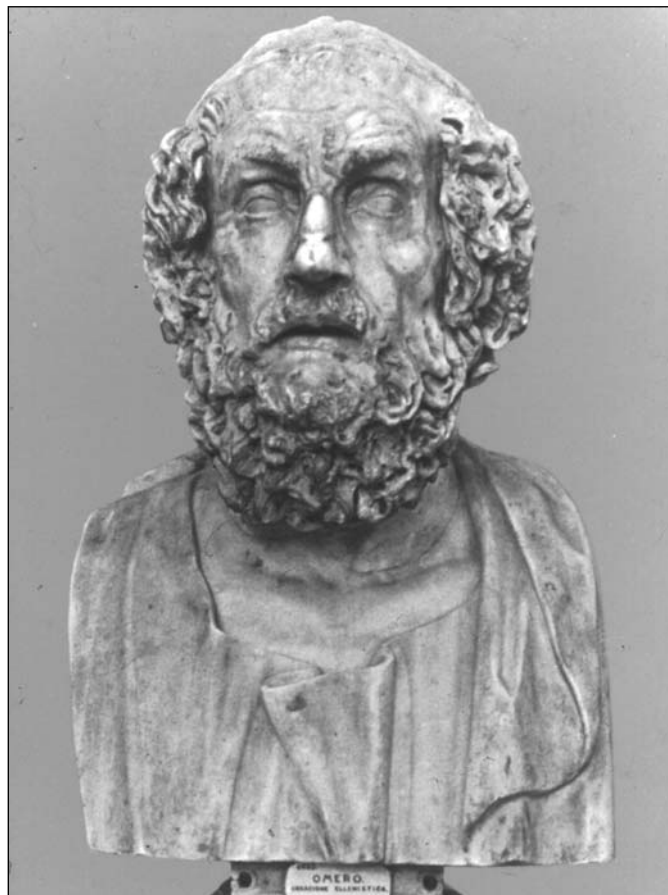
Megkönnyebülten dőlhet hátra székében az olvasó: olyan ez a leírás, mint egy jobb növényhatározó. Hát persze, Hermész lehajolt, kitépte a földből és átnyújtotta Odüsszeusznak a sötétgyökerű, fehér virágú... mit is?! *Mólüt*. Jó. De ez meg micsoda? Nem véletlen, hogy Devecseri nem fordította le e szót, semmilyen nyelven sincs szó e növény – mert hogy növény, az biztos! – megnevezésére. Az antikvitás óta gondolkoznak Homérosz olvasói a megfejtésen: az Arisztotelész-tanítvány Theophrasztosz azt mondja, hogy e növény *Külléné környékén terem, sötétgyökerű és ragyogóan szép virága van. Varázslásra és gyógyításra alkalmas, s valóban nagyon nehéz kitépni a földből, miként Homérosz is állítja* (*Hist. Plant.* 9,15). Plinius szerint (*Historia Naturalis* 26,25) ez a növény Boiótiában, Küllénében honos, fekete gyökere olykor harminc-, harmincöt méteres, s ezért rendkívül nehéz kitépni a földből. Gyógyhatásának mondják, neve *allium nigrum*, „fekete hagyma”. Plinius nyomán botanikusok azóta általában elfogadják ezt a hagyma-megfejtést, Hippokratész és Galénus megfelelő szöveghelyeire is hivatkozva. Esetleg az *allium victoriale* – rendkívül jellegzetes ízű hagymafajta – is szóba jöhet (Sprengel angol kutató 1858-as, igazán figyelemre méltó szakcikke szerint). Dindorf a *Scholia Graeca in Homeri Odysseam*-jában közli Eusztathiosz (12. sz.) megjegyzését, amely szerint a mólü mindenfajta őrület gyógyítására alkalmas gyógyfű, amely etimológiailag a *mólüein* („elgyengíteni”, „megnyugtítani”) igével van összefüggésben. Chantraine etimológiai elemzése elvezet a szanszkrit *múlam* („gyökér”) szóhoz, Kretschmer 19. század végi kutatásaira hivatkozva, de végül amellet tör lándzsát, hogy a szó eredete, jelentése teljességgel bizonytalan, mivel minden értelmezési kísérlet Homérosz idézett helyéből indul ki.

Most már érthető talán, miért nem fordítják soha a *mólüt*. Bármennyire is csábító lenne ugyanis Theophrasztosz alapján megfejteni e csodanövény természetét (hiszen Hermész *phüszin autou edeikszén*, 303. sor), s felismerni, hogy Odüsszeusz nyilván elfogyasztotta ezt a rettentően illatozó hagymát (*allium nigrum*), majd amikor Kirké óvatlanul túlságosan közel merészkedett hősünkhöz (mérgezett italát valahogy csak át kellett nyújtania!), ő egyszerűen rálehelte, s ezzel éppenhogy ő bódította el a gonosz varázslónőt,

nos e kézenfekvő magyarázat – ami egyébként, azt hiszem, semmivel sem rosszabb, mint a szakirodalomban felbukkanó növényazonosítások – azért ne nyugtasson meg minket, s próbáljunk továbbhaladni a szöveg vizsgálatában, hátha fogódzóra lelünk a filológiai komolysághoz is minden szempontból illő megfejtés felleléséhez.

Figyeljünk fel arra legelőbb is: hol nő ez a növény? Hermész lehajol és kitépi a földből (303. sor). Éppen ott, ahol találkozunk Odüsszeusszal. Hogyan került oda ez a csodanövény, amelynek az emberi világban nincs is neve, csak az istenek között (305. sor)? Amennyiben ez is része az isteni csodatételnek – ez teljességgel elfogadható magyarázat lenne, hiszen *bizony mindent tud az isten* (306. sor) –, akkor erre legalább utalnia kellene a szövegnek, amiként az isteni csodatettek esetében ez az *Odüsszeia* esetében mindig meg is történik. Itt azonban egyetlen magyarázó szó sincs, honnan került éppen az isten lába elé a mólü. Különös.

De az is különös, ahogyan jellemzi a növényt a leírás: *kiásni nehéz ezt földi halandónak...* (305. sor). Persze, hogy nehéz, ezt a megjegyzést legalább értjük, ha Plinius megfejtésére gondolunk: valóban istennek való feladat egy harmincméteres gyökerű virágot kiszedni a földből. Bár ebben az esetben az azért elgondolkodtató, miként kell elképzelnünk Odüsszeuszt, amint megérkezik Kirké házához és bebocsáttatik, kezében a mólü gyönyörű virágával, mögötte pedig feltűnés nélkül kígyózik mintegy harminc méternyi fekete gyökér. Úgyhogy talán ez a megfejtés sem hibátlan.

Homérosz. A Kr. e. 2. századi hellénisztikus eredeti után készült római kori másolat (Nápoly, Museo Nazionale)

Véleményem szerint itt valami alapvetően másról van szó, ha szabad ilyet mondani, évezredek óta félre vagyunk vezetve. Homérosz vezette félre a tudós kutatókat, akik lelkesen bújják azóta is a növényhatározókat és járják Kis-Ázsia, Itália, Külléné, vagy Boiótia kies tájait, hogy ráakadjanak a mólúra. Úgy gondolom, az eposz szövegfelcsinált mögött meghúzódó, hol érzékelhetőbb, hol rejtőzködőben jelen lévő ironia, homéroszi humor példája a mólü-jelenet, s benne csúcspont az idézett „meghatározás”.

Igen, meggyőződésem, hogy Homérosz itt „ránkmosolyog”: Hermész ugyanis az első, keze ügyébe eső gazt tépi ki (ő isten, s bizony mindent tud az isten), s nyújtja át Odüsszeusznak, akinek, mint az hamarosan napnál világosabban bebizonyosodik, nem lesz szüksége semmiféle, bizonytalan funkciójú csodaszerre ahhoz, hogy Kirkén győzedelmeskedjék. Hogy ez az állításom nem csupán egy, a növényhatározók és a szakirodalom tanulmányozásába beféradt filológus gordiuszi csomó-átvágásához hasonlítható megoldása, azt a szöveg további elemzéséből kísérlem meg igazolni.

II. ODÜSSZEUSZ ÉS KIRKÉ

Kirké szerepe több ponton eltér az Odüsszeusz hazatérés-története során megismert nő-történetek toposz-rendszerétől: aszerint ugyanis Odüsszeusz megérkezik egy szigetre (Ógügiére, a phaiákokhoz, illetve Ithakára), amelyről korábban semmit sem tudott, majd megjelenik egy isteni segítő (Pallasz Athéné, Hermész), aki tanácsokkal látja el, miként védheti ki a reá leselkedő veszélyeket. Minden esetben egy hatalommal – tehát a segítségnyújtás lehetőségével – rendelkező személyhez, leginkább egy nőhöz (Nauszikaához, Kalüpszóhoz, Pénélopé esetében pedig közbenő állomásként a Kondáshoz) irányítja, aki a kezdeti bizalmatlanság után befogadja, az eposz műfaji szabályai diktálta vendéglátásban részesíti (fürdő, öltöztetés, lakoma), próbáknak veti alá a hőst, majd előbb-utóbb a hazajutáshoz szükséges segítséget is megadja. A nők minden esetben bele is szeretnek Odüsszeuszba, ezért az elválást, a hős útjára bocsátására vonatkozó parancsot vérmérsékletüktől és hatalmi helyzetüktől függően tiltakozással, sorsuk elleni lázadással, illetve szemrehányással, de mindenképpen keserű belenyugvással fogadják.

A Kirké-történetben a legfeltűnőbb eltérés a fenti szerkezethez képest, hogy hiányzik Pallasz Athéné, a nőikkel való találkozások esetében a hősrre mindig óvón vigyázó, a kapcsolatok túlzott elmélyülésének elkerüléséről (is) gondoskodó istennő – az, hogy az V. énekben Hermész viszi meg Kalüpszónak a rettentő hírt, hogy immár haza kell engednie Odüsszeuszt, mindössze szereposztási kérdés, hiszen az istennő ezalatt Télemakhoszt, Odüsszeusz fiát keresi fel Spártában. Kirkénél senki sem jár közben Odüsszeusz érdekében. Egyedül a hermészi „csodaszer” erejével szerzi meg a vendéglátási jogokat, beleértve Kirké ágyát és sze-

relmét is. Ami azonban ezek után következik, arra már nincs párhuzam az eposzban: Odüsszeusz Kirkétől nem akar tovább menni! Oly jól érzi magát a nimfánál, mintha csak megfélemlített volna küldetéséről, a hazaútról. Egy teljes éven át él az istennővel, idézem:

*Háza ölében napról-napra, egész kerek évig
ültünk és lakomáztuk a sok húst, mézízű színbort,
és miután eltelt az az év, évszakra az évszak,
hónap a hónap után sorvadtt el a hosszú napokkal,
akkor hívtak a kedves társak félre e szókkal:
„Ó, te csodálatos, emlékezz már újra hazádra,
hogyha a végzeted az, hogy megmenekülj s hazaérj még
nagytelejű palotádnak ölébe, az otthoni földre.”*
(X, 467–474. sor)

Mintha csak a lótuszevők szigetének alaphelyzete ismétlődne meg, ahol Odüsszeusznak kellett kiragadnia társait a mindent felejtésbe borító és örök, ám tudat- és egyéniségvesztéssel járó boldogságot nyújtó bódulatból. Most fordított a szereposztás: a társak figyelmeztető szava felébreszti a hőst, kiragadja Kirké boldog álmvilágából és visszahozza a jelen valóságába.

Odüsszeuszt is elvarázsolta tehát Kirké, csakúgy, mint társait egykor. Ugyanis legalább olyan mértékű egyéniségvesztés (ha nem súlyosabb!) az, hogy ő, a Nagy Hazatérő elfeledkezik élete céljáról, mint a társak testi átalakulása, disznóvá válása. Itt, ebben az összefüggésben nyer értelmet Homérosz megjegyzése ez utóbbiak átváltozásával kapcsolatban: *...ámde eszük, mint eddig, olyan volt.* (240. sor). Odüsszeusz külsejét nem tudta elvarázsolni Kirké, de eszétől meg tudta fosztani. A *poikilométiész* Odüsszeusz éppen azt veszítette el az istennő varázshatalmában, ami őt mindenkoron társai, és valamennyi hős fölé emelte: eszét, a *nüsz*t, az őt éltető, irányító *métiész*t. De hol van most Athéné? Miért nem segít? Mondhatnánk, semmi baj, egy év nem a világ, lám, Kalüpszónál is „ott felejtette” védenctét (hét évig!) Pallasz, de aztán csak kijárta Zeusznál, hogy elengedje a nimfa. De ez most nem az a helyzet. Kalüpszónál legalább minden nap jól kisírhatta magát Odüsszeusz. Ült a tengerparti sziklán, bámulta a „sós víznek árját”, merthogy hazavágyott. Kirkétől nem vágyik haza. S ki tudja, valaha is „vágy ébredne-e szívében” otthona megpillantására, ha a társak fel nem ébresztenék hosszan tartó bódulatából.

Varázslónő-e tehát Kirké? A válasz nem, ha a varázslást a csodaszerek, mindenféle főzetek és *pharmakonok* használatára korlátozzuk. Homérosz Kirkéje elbánik a gyenge férfiakkal, akik elvetődnek hozzá. Lakomája, itala, varázsos nőisége kihozza belőlük legbenső énjüket, s átváltoznak: vadállatok, rosszabb esetben disznók ők, akiket Kirké hatalmába kerített, de akikkel úgy bánik, ahogy azt valódi énjük megköveteli. Odüsszeusszal sem történik más, mint a többi, Kirkével találkozó férfival: ő is legbenső énjének, egyénisége (egyik) meghatározó elemének megfelelő átalakuláson megy keresztül: ő a férfi – a Kirkének egyébként

jóslatban korábban jelzett igazi férfi, aki a boldogságot keresi. Homérosz nem kevesebbet mond a Kirké-történettel, mint hogy Odüsszeusz boldogsága, otthonkeresése – ellenében a közhiedelemmel – sokkal összetettebb kérdés, mint azt állítani, hogy hősrünk csak és kizárólag Pénélopé mellett, Ithakán lelhet végső nyugalomra. Odüsszeusz ugyanis boldog Kirkénél és Kirkével. Az istennő, illetve legyünk pontosak: a nő megteremtette a *sokat türt hős* számára azt, amire Odüsszeusz mindig vágyott: a hiányérzés nélküli boldogságot. Ezért nincs – nem lehet – szerepe itt Athénének, az ész istennőjének, az Odüsszeusz terveiben mindig társnak. Igen, Odüsszeusz mindent megkap Kirkénél, Kirkétől, amit megkapott (és még meg fog kapni) Athénétől, sőt, annál többet is: Athéné szerepein túl testi és lelki értelemben is tökéletes szeretőre lelt a nimfában.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a történet folytatása. Kirké ugyanis egyetlen pillanatra nem tartóztatja a hőst:

*Isteni sarj, Laertiadész, leleményes Odüsszeusz,
kedvetek ellen már ne maradjatok itt palotámban.
(X, 488–489. sor)*

Nemcsak hogy útjára bocsátja a hőst – zokszó, szemrehányás, átkozódás nélkül! –, de még azt is megmondja, hová, kihez kell ellátogatnia azelőtt, hogy otthona felé vehetné útját Odüsszeusz: le kell szállnia az Alvilágba, hogy ott Teiresziással találkozzék, aki majd

*„...megmondja utad, megmondja az útnak a hosszát,
azt is, hogy hogyan érsz haza majd a halas vizen által.”
(X, 538–539. sor)*

Ez így is van rendjén, bólinthatnánk, hiszen az eposzban mindenkinek megvan a saját, jól leírható szerepköre, Kirké kompetenciája – amely már eddig is meglepően széleskörűnek bizonyult – itt véget ér, a jövő útjait ő már nem fürkészheti, itt át kell adja helyét a szakembernek, az arra leginkább hivatottnak, Teiresziasznak. Ő már így is többet tett a hősért, mint bármely más nő az Odüsszeiában.

A Kirké jelezte találkozásra a *Neküia*, Odüsszeusz Alvilág-járása keretében kerül sor. Az eposz XI. éneke a *khóridzontesz* (a szétválasztók) és az *unitáriusok* (az eposz egységessége mellett lándzsát törők) sok évszázada tartó vitájának kedvelt terepe. Némelyik kutató későbbi betoldásnak tartja az Alvilágjárást, mások szerint viszont a mű alaprétegéhez tartozik, hiszen minden epikus hős elengedhetetlen kötelessége, hogy beavatás-jellegű látogatást tegyen a Holtak Birodalmában. A jelen dolgot kereteit szétfeszítene

annak taglalása, mi a helye, szerepe a Neküiának, de néhány, Kirké szerepével szoros összefüggésben álló tényre a XI. ének kapcsán szeretném felhívni a figyelmet.

Kirké – és nem egy isten – küldi Odüsszeuszt az Alvilágba, Athéné-módra elmagyarázza az oda vezető utat, s az áldozatbemutató részleteit is előírja. Odüsszeusz mindent az előírásoknak megfelelően csinál – épp úgy szót fogad Kirkének, mint az életét irányító istenségeknek (Athénének illetve éppen Kirké szigetén Hermésznek). Minden a terveknek megfelelően történik tehát, egészen addig a pontig, ahol Teiresziasz iszik az áldozati állat véréből és megszólal (XI, 100–134. sor). Sok mindenről beszél itt Teiresziasz – a kutatás régen kimutatta már, hogy a Proklosz összefoglalásából ismert *Télegonia* alaptörténetét, Odüsszeusz öregkori vándorútját és majdani halálát jósolja itt meg –, csak éppen a Kirké által jelzett két, Odüsszeusz számára legfontosabbról: a hazafelé vezető út állomásairól és az út időtartamáról nem ejt egyetlen szót sem. Illetve, legyünk pontosak; Poszeidón haragjának megnevezésén túl egyetlen helyszínt mégiscsak megnevez, Thrinakié szigetét, a Nap teheneivel kapcsolatos veszélyeket (XI, 107-től). De azt, amiről Kirké beszélt – amiért Odüsszeusz leszállt hozzá az Alvilágba – nem mondja el.

Dolgavégezetlenül távozik Odüsszeusz az Alvilágból? Nem, erről szó sincs, sőt. A beavatás jellegű út találkozásai többek között azt tudatosítják benne, ami eddig is legfőbb erénye volt: az élet mindenek feletti fontosságát. Erről győzi meg az anyjával, az Aiasszal, az Agamemnónnal, különösen pedig az Akhilleusszal való találkozása.

Tudásban, tapasztalatban gyarapodott tehát itt is Odüsszeusz, mégis hiányérzetünk marad, ha figyelünk a szövegre, hiszen éppen a legfontosabb kérdésekben (a reá váró szenvedések listája és a hazatérés időpontja) nem kapott felvilágosítást.

Ezeket az információkat is megkapja majd Odüsszeusz, csak éppen nem a XI. énekben, hanem a XII-ben, amikor

Odüsszeusz és Kirké találkozás. Feketealakos váza, Kr. e. 530 körül. (Vulci, Régészeti Múzeum)

visszatér Kirkéhez. Igen, Kirké fogja elmondani neki mindazt, amiért Teiresziaszhoz küldte:

...az utat pedig én jelölöm meg
s mindent elmondok, fájdalmas cselszövevények
folytán tengeren és földön hogy a vész le ne sújtson.
(XII, 25–27. sor)

S minden így is történik, az Odüsszeusszal töltött éjszaka után pontosan elmondja a hősnek, mi vár még rá a hazafelé vezető úton: beszél a Szirénekről, a Bolygó Sziklákról, a Szkülláról és a Kharübdiszról, végül Thrinakiéről és a Nap teheneiről. Jóval többet mond tehát Kirké, mint amennyit Teiresziasz mondott.

Kirké az egyetlen nő az eposzban, akihez Odüsszeusz visszamegy azután, hogy egyszer már elhajózott tőle. Látzólag semmi sem indokolja az újabb megállót, az eposz egyszerű tényként rögzíti, hogy

bárkánk, szélesutú tenger vizein tovasiklott
Aiaié szigetéhez...
(XII, 2–3. sor)

Miért e kivételes elbánás? Kevés azt mondani, hogy a temetetlenül hagyott Elpénór holttestének kell a végtisztességet megadni, hiszen egyrészt Elpénór ennyit azért nem érdemelne (ő az, ...*ki a harcban / nem volt jóerejű, s nem volt elméje kiváló* – X, 552–553. sor –, ráadásul halála sem éppen hőshöz, vagy a veszélyeket vállaló társhoz méltó: részegen lezuhant Kirké házának tetejéről és nyakát törte), másrészt a korábban elveszített társak esetében az elsíratásra, ha erre egyáltalán sor kerülhetett, mindig ott került

sor, ahol a legközelebbi alkalommal erre lehetőség nyílt – nem biztos, hogy a kikónok, vagy a laisztrügónok (hogy a küklópszról itt most ne is beszéljünk), a kellő megértést tanúsították volna, amennyiben Odüsszeuszék náluk akartak volna mély gyászba merülni és az elveszített társakat méltón megtisztelni. Nem, Odüsszeuszék nem Elpénórt eltemetni térnek vissza Kirkéhez, hanem mert életbevágóan fontos információk hiányoznak számukra. S ezeket Kirkétől meg is fogják kapni.

Hol van mindezalatt Athéné, Odüsszeusz legfőbb támasza a nehéz helyzetekben, az istennő, aki oly hangsúlyosan követelte kétszer is az istenek gyűlésén Zeusztól, hogy engedné már haza a hőst – Kalüpszótól? Talán nem merészkedünk túlságosan messzire a következtetések levonásában, ha ebben a szerep-hiányban megintcsak Kirké jelentőségét, kivételes fontosságát látjuk. Igen, az istennő hatalma itt (Kirké szigetén) – ha ideiglenesen is, de – véget ért. Feladata a hős mellett, hogy otthonába juttassa, a valaha volt emberi boldogságot újra megtaláltassa vele. Igen ám, de mit tehet akkor, ha Odüsszeusz Kirkénél mindazt megtalálta, amire pedig csak Ithakán szabadna rátalálnia?

Kirké több, mint Athéné, több, mint bármely – égi vagy földi – nő, s több a jósnál is. Pontosabban őt valóban Odüsszeusz érdekli, az ember, minden vonatkozásában. Szereti mint férfit, óvón vigyázza, akár egy istenség szokta a mitikus hőst, végül a jövőre vonatkozó tudással ruházza fel, mint egy jós a tudásra szomjazót. Kirké varázslata abban áll, hogy minden funkciójában tökéletes. Éppen az, aki Odüsszeusznak kell.

* * *

(Az Odüsszeia valamennyi részletét Devecseri Gábor fordításában idézzük.)

VÁLOGATOTT IRODALOMJEGYZÉK

- Adrados, F., „La Circé d’Esquilo”: *Emerita* 33 (1965) 11–27.
Ahl, Fr.-Roisman, H. M., *The Odyssey Re-Formed*, Ithaca, London, 1996, 19–22., 96., 147–150., 290–295.
Alexander, C., „A Note on the Stag: *Odyssey*, 10, 156–172”: *CQ* 41 (1991) 520–524.
Austin, Norman, *Archery at the Dark of the Moon. Poetic Problems in Homer’s Odyssey*, Berkeley, Los Angeles, London, 1982, 138–140.
Bernard, A., *Sorciérs grecs*, Paris, 1991, 162–167.
Block, E., „Clothing Makes the Man: A Pattern in the *Odyssey*”: *TAPhA* 115 (1985) 1–11.
Combella, F., „Two Blameless Homeric Characters”: *AJPh* 103 (1982) 361–372.
Dawe, R. D., *The Odyssey. Translation and Analysis*, Sussex, 1993.
Dimock, G. E., *The Unity of the Odyssey*, Amherst, 1989, 119–132.
Faraone, Ch. A., „Hermes but No Marrow: Another Look at a Puzzling Magical Spell”: *ZPE* 72 (1988) 279–286.
Felson-Rubin, N., *Regarding Penelope. From Character to Poetics*, Princeton, New Jersey, 1994.
Foley, H. P., „Reverse Similes and Sex Roles in the *Odyssey*”: *Arethusa* 11 (1978) 7–26.
Louden, Bruce, *The Odyssey. Structure, Narration, and Meaning*, Baltimore and London, 1999, 2–10., 104–122.
Northrup, M. D., „Homer’s Catalogue of Women”: *Ramus* 9 (1980) 150–159.
Olson, S. D., *Blood and Iron: Stories and Storytelling in Homer’s Odyssey*, Leiden, 1995, 181–185.
Reinhardt, Karl, „The Adventures in the *Odyssey*”: Seth. L. Schein (ed.), *Reading the Odyssey. Selected Interpretative Essays*, Princeton, New Jersey, 1996, 90–110.
Roessel, D., „The Stag on Circe’s Island: An Exegesis of a Homeric Digression”: *TAPhA* 119 (1989) 31–36.
Schmoll, E. A., „Odysseus and the Stag. The Parander”: *Helios* 14 (1987) 22–28.
Segal, Ch., „Circean Temptations: Homer, Vergil, Ovid”: *TAPhA* 99 (1968) 419–442.
Wilamowitz-Moellenforff, Ulrich von, *Homerische Untersuchungen*, Berlin, 1884, 119–125.
Wohl, V. J., „Standing by the Stathmos: the Creation of Sexual Ideology in the *Odyssey*”: *Arethusa* 26 (1993) 19–50.
Woodhouse, W. J., *The Composition of Homer’s Odyssey*, Oxford, 1930, 48–53.